

Ekim 1917 Devriminden Sonra Bolşevik Rusya'nın Azerbaycan Siyaseti ve Bakü Sorunu

Russian Policy on Azerbaijan and the Question of Baku after the Bolshevik Revolution in 1917

Vasif Qafarov*

Özet

Bu makalede, Bolşevik devrimi sonrasında Rusya'nın Azerbaycan'a yönelik genel politikası irdelenmiştir. Buna ek olarak, dönemin Rus dış politikasındaki Bakü sorunu ve şehrin Bolşevik Rusya açısından ekonomik ve siyasal önemi detaylı olarak incelenmiştir. Sovyet Rusya'nın Bakü'yi elde tutmak için Ermeniler ile işçilerin savunuculuğunu yapan partileri kullanması, Bakü'de Mart katliamı, Bakü petrolünün Rusya'ya nakli gibi aktüel mevzular da bu makalenin ek inceleme konularını oluşturur.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Azerbaycan, Rusya-Azerbaycan ilişkileri, Bakü

Abstract

The main aim of this study is to investigate the general policy of Russia under the Bolsheviks after the Revolution of October 1917. Additionally, it is studied the problem of Baku and its economical and political importance for Russian foreign policy. The other subjects such as the carrying of Baku oil to Russia, the Baku incidents of Mart 1918, and the russian-armenian allaince in Baku are discussed.

Keywords: Caucasus, Azerbaijan, Baku, V. I. Lenin, Bolsheviks

25 Ekim 1917 tarihinde Petersburg'da vuku bulan Bolşevik devrimi sonucunda Rusya'ya hükmeden "Geçici Hükümet" yönetimi bırakmak zorunda kaldı. 25-26 Ekim tarihlerinde Smolnı'da toplanan Sovyetler Kurultayı "İşçi ve Toprak hakkında kararlar" kabul etti ve böylece Vladimir İliç Lenin başkanlığındaki Bolşevik Rusya'nın temelleri atıldı.¹ Rusya'daki Ekim devrimiyle ilgili haberler Azerbaycan'a ulaştınca, 27 Ekim tarihinde Bakü şehrinde çeşitli siyasî partiler ile sivil toplum örgütlerinin, askerî birliklerin ve Hazar Donanması'na bağlı denizcilerin katılımıyla Bakü İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyeti'nin olağanüstü

* Bakü Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesi Azerbaycanın Yeni Ve Çağdaş Tarihi Bölümü Doktora Öğrencisi.

1 *Azerbaycan Tarihi*, 7 ciltde, V cilt (1900-1920 Yıllar), Bakı: Elm, 2001, s. 287; Z. İbrahimov, *V.İ. Lenin ve Azerbaycanda Sosyalist İnkılabının Qelebesi*, Bakı: Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1970, s. 188-189.

Qafarov

Akademik
Bakış

139

Cilt 2, Sayı 3
Kış 2008

toplantısı yapıldı. Bolşevikler'in şiddetli karşı çıkmalarına bakmaksızın, Eser-Menşevik-Taşnak Grubu'nun oylarıyla Bakü'de Sosyal Güvenlik Komitesi'nin kurulmasına ilişkin bir karar kabul edildi. Bu kararla mutabık kalmayan Bolşevikler şehrin yönetimi işini yeniden tartışmaya açtılar ve 2 Kasım 1917 tarihinde "Bakü Sovyeti"ni (Şehir Belediyelerini) şehrin tek yönetim kurumu ilan ettiler. M. B. Basin², N.P. Vatsek, Alyoşa, Çaparidze, İvan, Fioletev ve Sergey Şaumyan gibi önde gelen Bolşevik liderler Bakü Sovyeti'nin Yönetim Kurulu'na üye seçildiler. Yönetim Kurulu'nun başkanı ise S. Şaumyan oldu.³ Denilebilir ki, Bakü Sovyeti'ne katılan Eser, Menşevik ve Müsavatçılar arasındaki siyasî çatışmalar Bolşevikler'in anahtar görevleri ele geçirmelerine olanak sağladı. Genelde Azerbaycan'ın bağımsızlık hareketinin öncüllüğünü yapan bir parti olarak bilinen Müsavat Partisi, Rusya'daki Ekim Devrimi'ni rağbetle karşılamıştı. Söz konusu devrimin ilk aşamasında Bolşeviklerle aynı safta yer almıştı. Müsavatçılara göre, "Vahit ve Bölünmez Rusya" ülküsünü savunan Eser ve Menşeviklerin yönetimi ele alması Rusya'da bulunan milli azınlıkların, özellikle de Azerbaycan Türklerinin durumunu düzeltebilecek bir olay değildi. Ermenileri temsil eden Taşnakların ise Azerbaycan'a yönelik siyasetleri kendi millî çıkarlarına bağlıydı. Dolayısıyla milletlerin kendi kaderlerini belirleme konusuna ılımlı yaklaşan tek parti olarak Bolşevikler gözüküyordu. Bu nedenle Müsavatçılar Bolşeviklere umutla bakıyor ve Azerbaycan'ın kendi kaderini belirleme hukukuna Bolşevikler'in saygılı davranacaklarını düşünüyorlardı.⁴ İlk başlarda (1917-1918) Bolşevikler "ulusların kendi kaderlerini belirleme hakları"na saygılı olduklarını belirtmiş olmalarına rağmen, ilerleyen süreçte Stalin, 1920'li yılların başlarında ulusların yalnız sosyalizm rejimini seçmeleri koşuluyla kendi kaderlerini belirleyebileceğini deklare etmişti. Stalin'e göre, oluşturulacak özerk bölgeler sosyalist merkezîliği ile vahit devlet yapısına geçiş için sadece bir araç idi. Dolayısıyla milli liderlerin özerklik olgusunu kabul ettirme çabalarına karşın, Bolşevik Rusya yeni düzende yalnız Sovyetler Birliği'nin olabileceğini beyan ediyordu.⁵ Aslında ise yürütülen bu politika, Bolşeviklerin gerçek planlarını kamufle etme ve sömürge eylemlerini yeni tarzda gerçekleştirme amacını güdüyordu. Dolayısıyla bu yeni durum eski sömürge düzeninin yeni bir biçimi idi.

Ekim devriminden sonra Bolşevikler Bakü Sovyeti'nin yönetim kurulu ele geçirmişlerdi. Ancak Güney Kafkasya ile Azerbaycan'ın diğer böl-

2 Rus soyadlarında ad, baba adı ve soyad bir arada kullanılmaktadır. Şöyle ki; harfler ad ve baba adlarını ifade etmektedir.

3 *Azerbaycan Tarixi*, c. 7/5, s. 287-289; Z. İbrahimov, *V.İ. Lenin*, s. 192-194; *Azerbaycan Tarixi*, c. 3 ciltde, III cilt, I hisse, Bakı: Elm, 1973, s. 83.

4 A. Balaev, *Azerbaydjanskoe Natsionalno-Demokratiçeskoe Dvijenie 1917-1918* gg, Bakı: Elm, 1990, s. 15; X. Memmedov, *Azerbaycan Xalqının Milli İstiqlal Mübarizesi (XIX Yüziyyin Sonları – XX Yüziyyin Evvelleri)*, Bakı: Elm, 2005, s. 200.

5 H. Hesenov, *Neriman Nerimanovun Milli Dövletçilik Baxışları ve Fealiyyeti*, Bakı: Elm, 2005, s. 23.

gelerinde Müsavat, Menşevik ve Taşnak gibi partiler onların yönetiminin en ciddi muhalifleri idiler. Bundan dolayı, faaliyetlerinin son aşamasında kurdukları Özel Kafkasya Komitesi'nin girişimleri ile 11 Ekim 1917 tarihinde Güney Kafkasya'da faaliyet gösteren partilerin de katılımıyla bir konferans düzenlendi.⁶ Bu konferansta Menşevikler, Müsavatçılar, Taşnaklar ve Eserler Bolşevik Rusya egemenliğini kabul etmediklerini beyan ettiler ve yukarıda belirtilen komitenin Kurucu Meclisi tarafından Azerbaycan'ın ve tümüyle Güney Kafkasya'nın egemenlik konusu çözüme kavuşturulana kadar bölgeyi yönetebilmek için bir Kafkasya Hükümeti kurma konusunda mutabakata vardılar. 15 Kasım 1917 tarihinde söz konusu hükümeti temsil eden Kafkasya Komiserliği oluşturuldu⁷ ve Gürcü Menşeviki E.P. Gegeçkorin'in başkanlığında yeni seçilmiş komiserliğin icra edici hükümeti kuruldu.

Kafkasya Komiserliği Petersburg'daki Bolşevik Hükümeti'ni tanımadığını beyan etmiş olmasına rağmen, onunla ilişkileri koparmadı ve Rusya İmparatorluğu'nun bir birimi olduğunu zımnen kabullendi. Başka bir ifadeyle Komiserliğin 18 Kasım 1917 tarihinde yayımladığı bildirgeye göre, Genel Rusya Kurucu Meclisi faaliyete başlayana kadar Kafkasya'yı yönetecekti. Rusya'da vuku bulan olaylar Kurucu Meclis'in toplanmasına engel teşkil ettiği durumda ise, söz konusu komiserlik Kafkasya'dan Rusya Meclisi'ne seçilen temsilciler toplanıp yeni bir meclis oluşturuncaya kadar Kafkasları yönetecekti. Adı geçen meclis toplanınca kendi görev ve yetkilerini Kafkasya halklarının meclisine devredecekti.⁸

26 Kasım 1917 tarihinde Kafkasya'da, dolayısıyla Azerbaycan'da da, Kurucu Meclis'e seçimler yapıldı. Seçim kurallarına göre 60 bin oya sahip bir belde bir temsilci çıkarma hakkına sahipti. Böyle bir kurala dayalı seçim sonunda Gürcü Menşevikleri 11, Müsavat 10, Taşnaksütyun 9, Müslüman Sosyalist Grup 2, Bolşevikler, Eserler ve Himmət ve İttihat partileri birer temsilci çıkarabilmişlerdi. Kafkasya bölgesi üzere seçimlere katılan 15 parti arasında Menşevik, Müsavat ve Taşnaksütyun oyların yaklaşık % 73'ünü kazanmışlardı. Bolşevikler Bakü'deki oyların % 20'si ile askerî garnizonlardaki oyların % 70'ini kazanmalarına rağmen, Kafkasya'daki genel oyların sadece % 4,4'ünü kazanabilmişlerdi.⁹ Seçim sonuçlarına göre, Menşevikler, Müsavatçılar ve Taşnaklar'ın adı geçen bölgede daha fazla nüfuz sahibi oldukları kanıtlanmıştı.

6 H. Baykara, *Azerbaycan İstiqlal Mübarizesi Tarixi* (Türkceden çeviren: Elşen Ebülhesenli), Bakı: Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1992, s. 223.

7 BOA. HR. HMŞ. İŞO, No. 106/8; ATASE, K. 152, D. 376-681, F. 9; Dokument i Materialı po Vneşney Politiki Zakafkazii i Gruzii, Tiflis: 1919, s. 7.

8 Dokument i Materialı po Vneşney Politiki Zakafkazii i Gruzii, s. 8-9; ATASE, K. 152, D. 376-681, F. 9-1.

9 L. M. Spirin, "İtogi Vıborov vo Vserossiyskoe Uçreditelnoe Sobranie po Azerbaydjanu", İzv., AN Azerb. Seriya İstorii, Filosofii i Prava, Sy. 2 (1988), s. 96.

Gazi

Akademik
Bakış

141

Cilt 2, Sayı 3
Kış 2008

18 Ocak 1918 tarihinde toplanan Kurucu Meclis'in Bolşevikler tarafından feshi, Rusya ile ilgili tüm sorunların Kurucu Meclis'te çözüme kavuşturulacağına inanan ve demokratik Rusya için çaba sarf eden tüm partilerin beklenti ve ümitlerini suya düşürdü. Yönetimi elinde bulunduran Kafkasya Komiserliği ise bu süreçte Rusya'ya bağlı kaldığını deklare etmekle birlikte, Bolşevikler'le ilişkiyi kesme kararı aldı.

Kurucu Meclis'ten beklentileri fazla olan ve hatta bu beklentilerden dolayı Osmanlı Devleti ile barış görüşmelerini askıya alan Kafkasya Komiserliği, Bolşevikler'in gerçek yüzünü fark ettikten sonra, Kafkasya'dan Rusya Kurucu Meclis'ine seçilen milletvekillerini Şubat 1918 tarihinde Tiflis'te bir araya topladı.¹⁰ Toplantıda yerel bölgelerin yönetimiyle ilgili sorun 18 Kasım 1917 tarihli karar çerçevesinde görüşülmeye başlandı. Toplantıya katılanlar mevcut durumdan kurtulma yolunu yerel Kafkasya Hükümeti oluşturarak çözüme kavuşturma yolunu benimsediler. Buna paralel olarak, bölgede hiçbir etkinliği kalmayan Kafkasya Komiserliği de kendisini feshetmek zorunda kaldı. Bu olayı izleyen süreçte, 23 Şubat 1918 tarihinde Kafkasya'dan Rusya Kurucu Meclisi'ne seçilen milletvekilleri Kafkasya Seymi'nin (Azeri, Ermeni ve Gürcülerden oluşan bir kurum) kurulması ve bölgedeki yönetimi üstlenmesi konusunda karar kabul ettiler.¹¹ Bu karar üzerine Seym milletvekillerinden gereken yetkiyi aldı ve Kafkasya'nın yönetimini üstlendi. Gürcü Lider E.Gegeçkori ise Seym'den aldığı yetkiyi kullanarak Kafkasya Hükümeti'ni oluşturdu. Buna ek olarak, Kafkasya Seymi'nin toplantısında milletvekillerinin sayısının üç kat artırılması karara bağlandı. Bu sayede Menşevikler 33, Müsavat ve tarafsız demokratik grup 30, Taşnaklar 27, Müslüman Sosyalist Grup 7, Eserler 5, Himmetçiler 4 ve İttihatçılar 3 milletvekili çıkarma hakkı elde ettiler.¹²

Kafkasya Seymi zorunlu durum karşısında oluşturulmuş bir yönetim kurumuydu. Seym'e katılan her üç millet (Gürcüler, Azerbaycanlılar ve Ermeniler) fiili olarak bağımsız hareket etmekteydi. Onların her birisi kendi merakları doğrultusunda ulusal örgütlerini kurmuş ve kendi ülkülerini gerçekleştirme yolunu tutmuşlardı.¹³ Bundan dolayı her üç milletin ulusal çıkarları zamanla çatışmaya başladı. Söz konusu çatışmalardan kazançlı çık-

10 F. Kazemzadeh, *The Struggle For Transcaucasia (1917-1921)*, New York: 1951, s. 83-84.

11 ATASE, A.4-3671, K. 2921, D. 511, F. 1-100; A. 4-3671, K. 2909, D. 452-17, F. 2-77; A.4-3671, K. 2921, D. 511, F. 1-74; A.5-5649, K. 3939, D. 153, F. 5; R.G. Hovannisian, *Armenia On The Road to Independence 1918*, Los Angeles: Berkeley, 1967, s. 126.

12 Zaqafqaziya Seyminin Müselman Fraksiyasi ve Azərbaycan Milli Şurasi İclaslarının Protokolləri: 1918-ci il (Azərbaycan Respublikası Milli Arşivlər İdaresi, Mesul red: A.E.Paşayev), Bakı: "Adiloğlu" Yayınevi, 2006, s. 6; T. Swietochowcki, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1988, s. 152; C. Hesenov, *Azərbaycan Beynəlxalq Münasibətlər Sistemində*, Bakı: Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1993, s. 46-47.

13 A. B. Kadişev, *İntervençiya i Grajdanskaya Voyna v Zakavkaze, Moskva: Qospolitizdat*, 1960, s. 45; A. N. Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s. 463.

mak için adı geçen milletler daha güçlü bir müttefik arayışına gittiler. Böyle bir ortamda Kafkasya Seym'i'nin sanal bir kurum olduğu ve ilk ciddi sınavda dağılacağı kesindi. Bununla beraber, Seym'in oluşumu Kafkasya'nın kesin olarak Rusya'dan ayrılıp bağımsız bir yapı arayışına girdiyinin göstergesiydi. Çünkü söz konusu kurumun faaliyete başlaması sayesinde Kafkasya'nın kendi yönetim kurumu ve hükümetini kazanmıştı. Ortaya çıkan bu tarihî fırsattan istifade ederek, Güney Kafkasya'nın bağımsızlığı ilan edilebilirdi. Ancak Seym'de bulunan partiler bu konuda hemfikir değillerdi. Bolşevikler ise Seym'i Kafkasya'nın Bolşevik Rusya'dan ayrılması yolunda tehlikeli bir aşama olarak kabul ediyor ve bunu engellemek için projeler üretiyorlardı. Bundan dolayı ilerleyen süreçte Tiflis Bolşevik karşıtı güçlerin, Bakü ise Bolşeviklerin merkezi konumuna yükseldi.¹⁴

Ekim devriminden sonraki süreçte Bolşevikler hileye başvurarak Bakü'de iktidarı ele almış olmalarına rağmen, Kafkasya ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde iktidarı ele alamadılar. Bundan dolayı Bolşevik Rusya, Çarlık döneminden beri elde bulunan Kafkasya'yı kaybetme tehlikesiyle yüzyüze kaldı. Kuşkusuz Çarlık ve Menşevik dönemlerinde olduğu gibi Bolşevikler döneminde de Rusya bu realite ile razılaşmak düşüncesinde değildi. Jeopolitik konumuna ilaveten, ekonomik ve siyasal öneminden dolayı Kafkasya Rusya için hayati öneme sahipti.¹⁵ Bundan dolayı Rusya Kafkasya'nın kaybını göze alamazdı. Çünkü bu sıralar Kafkasya'nın doğal zenginlikleri, özellikle Rusya'da üretilen petrolün % 83.1'ni veren Bakü dünya devletlerin açısından da çekim merkezi idi. Zira dünya savaşına katılan bazı devletler Ekim devriminden sonra Bakü petrolü konusunda iddialı konuma yükselmişlerdi.¹⁶ Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Bolşevik Rusya içinde bulunduğu durumdan sadece Bakü petrolü sayesinde kurtulabilirdi. Buna ek olarak, çıkan iç savaşta da petrol Kızılilar açısından önemli bir madde haline gelmişti.¹⁷ Bundan dolayı Bolşevikler tüm güçlerini seferber ederek Bakü petrolünü ellerinde tutmaya çalışıyorlardı. Böyle bir ortamda Bolşevikler Kafkasya ve Bakü üzerinde kontrollerini koruma eğilimindeydiler. 29 Aralık 1917 tarihinde Rusya Halk Komiserleri Sovyeti'nin V.İ. Lenin'in başkanlığında yapılan toplantısında Kafkasya konusuyla ilgili İ. V. Stalin'in konuşması dinlendikten sonra, Bakü İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyeti'nin başkanı S.G. Şaumyan Kafasya İşleri üzere Fevkalade Komiser tayin edildi ve Bakü Sovyeti'ne 500 bin ruble para

14 S. Afanasyan, *L'Armenie L'Azerbaïdjan Et La Georgie De L'Independence a'L' Instauraton Du Pouvoir Sovietique (1917-1923)*, Paris: 1981, s. 41.

15 Kadişev, a.g.e, s. 3, 5.

16 E. Şahverdiyev, "Osmanlı-Transqafqaz Münasibetlerinde Azerbaycan Gestrateji Amilinin Yeri ve Rolü (Trabzon-Batum Sülh Konfransları Dövründe)", *Tarix ve Onun Problemleri*, Sy. 2 (Bakı 2001), s. 60.

17 Kurat, a.g.e, s. 478.

Gazi

Akademik
Bakış

143

Cilt 2, Sayı 3
Kış 2008

tahsis edildi.¹⁸ Bunun ardından, 11 Ocak 1918 tarihinde V. İ. Lenin ve İ. V. Stalin'in imzalarıyla Halk Komiserleri Sovyeti'nin "Türkiye Ermenistanı'nın özerkliği konusundaki kararı açıklandı ve kararın icrasına ilişkin eylemler S.G. Şaumyan'a havale edildi.

Yukarıda belirtilen karar Bolşevik Rusya'nın "Ermenilerin hamisi" konumunda olduğunun ve bu konuda Çar Rusyası'nın politikasını devam ettirdiğinin somut bir göstergesi idi.¹⁹ 11 Ocak kararı ile Sovyet Hükümeti, Ermenileri Türkiye'nin doğu vilayetlerine göç ettirerek, gelecekte bu havalide sanal bir Ermeni devleti kurmak ve bu devleti Rusya'ya ilhak etmek amacı gütmekteydi. Daha sonra bu devletin sınırları Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toprakları hesabına genişletilecek ve sonuç itibarıyla Osmanlı Devleti ile Rusya'da bulunan Türk-Müslüman nüfus arasında Rusya yanlısı tampon bir devlet oluşturulacaktı. Bu adım sayesinde Bolşevikler kontrolden çıkmış Güney Kafkasya'da kendi politikasına uygun bir müttefik oluşturmuş olacaktı. Ancak bu sıralar Güney Kafkasya'da vuku bulan olaylar, özellikle de Brest-Litovsk Barışı'nda Türk diplomasisinin başarısı bu kararın gerçekleşmesini imkansız kıldı.

V. İ. Lenin ile İ. V. Stalin'in imzaladıkları 13 numaralı dekretle S. G. Şaumyan, Kuznetsov ve diğer Bolşeviklere Kafkaslar'da Sovyetleşme projesini gerçekleştirmek havale edilmiş ve Türkiye'de Rus ordularının işgali altında bulunan bölgelerde bir Ermeni devleti oluşturma yetkisi verilmişti. Bu amaç doğrultusunda, 22 Ocak 1918 tarihinde S. Şaumyan Tiflis'e gelmiş ve burada tüm Kafkasya'nın sovyetleştirilmesi çağrısında bulunmuştur. Kafkasya Komiserliği ise bu çağrısından dolayı Şaumyan'ı 24 saat zarfında ülkeyi terketmeye zorladı. Bundan dolayı Şaumyan ve arkadaşları Tiflis'ten Bakü'ye geçmek zorunda kaldılar.²⁰ Bu olaydan sonra Tiflis merkezli Bolşevik iktidarını oluşturamayacağını anlayan S. Şaumyan bütün dikkatini Bakü'ye yöneltti. Bakü'de kendi başkanlığında Sovyet iktidarını oluşturduktan sonra, Azerbaycan'ın bağımsızlık uğruna mücadelelerini engellemeye çalışmıştır.²¹ Onun bu çabaları sonucunda 1918 Mart Soykırımı ortaya çıkmıştır.

Ermenilerce Bakü ve civarında Türk-Müslüman halka karşı gerçekleştirilen Kafkasya'da ulusal özgürlük hareketinin genişlediği ortamda Azerbaycan'ın halk kitleleri Müsavat Partisi etrafında sıkı şekilde birleştiler ve Azerbaycan'a özerklik verilmesi konusunu gündeme getirdiler. Ancak özerklik düşüncesine

18 V. İ. Lenin, *Azerbaycan Haqqında (Tertib edeni: C.B.Quliyev)*, Bakı: Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1970, s. 119-121; Z. İbrahimov, *Sosialist İnqilabı Uğrunda Azerbaycan Zehmetkeşlerinin Mübarizəsi*, Bakı: Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1957, s. 257-258; Hovannisian, *a.g.e.*, s. 99; *Azerbaycan Tarixi*, c. 3/1, s. 96.

19 T. Sünbül, *Azerbaycan Dosyası*, Ankara: Kök Yayınları, 1990, c. 1, s. 75.

20 Baykara, *a.g.e.*, s. 226.

21 Baykara, *a.g.e.*, s. 226; Kurat, *a.g.e.*, s. 479.

karşı olan S. Şaumyan, Azerbaycan'ın kendi kaderini belirleme talebini kasıtlı olarak tahrif ederek, milliyetçilerin kendi kaderlerini belirleme talebi olarak sundu. Gerçekte ise Kafkas milletlerinin kendi kaderlerini belirleme taleplerine karşı düşman mevkiide olup, bu olguyu Rusya'ya karşı ihanet olarak deklare ediyordu. Kafkas milletlerinin cumhuriyet oluşturma girişimlerini ise "üç ulusal devletçik" adlandırıyordu. Bununla beraber, Kafkasya'nın gelecek devletleri arasında Ermenistan devletinin sınırlarının nasıl olacağı konusuna kayıtsız kalamıyordu. Onun bu konudaki görüşleri şöyle idi:

"Kafkasya'nın doğal sınırlarının değişmesi gerektiğini düşünüyorum. Şöyle ki Kafkasya'yı üç temel yapıya göre paylaşmak gerekir: 1. Batı Kafkasya. Bu yapının Kutais ve Batum Eyaletleri ile Tiflis Eyaletinin bir kısmından oluşması gerekir. 2. Doğu Kafkasya. Bu yapının Erevan Eyaleti, Kars Eyaleti, Yelizavetpol ve Tiflis Eyaletlerinin bir kısmından oluşması gerekir. 3. Bakü Bölgesi. Bu yapının Yelizavetpol Eyaletinin bir kısmı ile Dağıstan Eyaletinden oluşturulması gerekir."²²

Azerbaycan'ın özerklik ve özgürlüğü yolunda mücadele eden Müsavat Partisi ise Bolşevik-Ermeni ittifakının esas hedefi haline gelmişti. Zira 1918 yılının Mart ayında Bakü'de vuku bulan soykırım olayları Azerbaycan'ın özerklik ve özgürlüğünü önleme girişimleri idi. Özgürlük hareketinin öncülerinden olan Mehmet Emin Resulzade söz konusu olayları özerklik hareketinin dizgine getirilmesi için yapıldığını belirtmekteydi. Resulzade'ye göre, "siyasi program olarak ileri sürülen Azerbaycan'ın özerkliği konusundan Bolşevikler oldukça rahatsız idiler."²³ Bolşevik gazetesi "Bakinskii Raboçii'nin özerklik olgusu ve özerklik savunucuları konusundaki yayınları ise şöyle idi:

"Azerbaycan'ın özerkliği Türk burjuvazisinin özerkliğidir. Bu özerklik ile ne Rus burjuvazisi ne de Rus demokrasisi bağdaşabilir. Azerbaycan'ın özerkliğini isteyen Müsavatçılar onun yalnız harabe halini ellerinde bulabilirler."²⁴

Yukarıdaki verilerden hareketle denilebilir ki, 1918 yılının Mart ayında Bakü'de yapılan katliam olayları Azerbaycan'ın özerklik ve özgürlüğünü önleme çabaları idi. Bu olguya, o sıralar Bakü şehrinin Rusya için icra ettiği ekonomik ve siyasal önemini de eklemek gerekir. Nitekim, 1918 yılının Mart ayında ABD Kızılhaç Cemiyeti'nin temsilcilerinin başkanı Robinson'un Bakü şehrinin Rusya açısından ekonomik önemine ilişkin sorusuna, V. İ. Lenin çok net bir yanıt vermiş ve Bakü'yü "petrol, elektrik ve enerji kaynağı" olarak nitelendirmişti.²⁵

22 V. Çırağzade, *İstiqlal Yollarında*, Bakı: Azərneşr, 1998, s. 17.

23 M. E. Resulzade, *Azerbaycan Cümhuriyyəti*, (Neşre hazırlayan: Asif Rüstəmov), Bakı: Elm, 1990, s. 32.

24 a.e., s. 32.

25 M. Qasımov, *Birinci Dünya Müharibəsi Böyük Dövlətlərin Azərbaycan Siyasəti*, Bakı: Adiloğlu Neşriyyatı, 2001, c. 2, s. 104.

Qası

Akademik
Bakış

145

Cilt 2, Sayı 3
Kış 2008

Kafkasya'daki Sovyet devriminin kalesi konumunda bulunan Bakü'ye büyük önem veren Sovyet Hükümeti şehirdeki petrol sektörüne özel ihtimam sarf etmekteydi. Bundan dolayı Rusya Halk Komiserleri Sovyeti, Bakü Sovyeti'nin taleplerini dikkate alarak, 1918 yılının Şubat ayında Bakü'ye 30.8 milyon ruble para göndermişti. Bu parayı, V. İ. Lenin'in özel direktifi doğrultusunda Orta Asya Fevkelade Komiseri P. A. Kobozov 9 Şubat'ta Hazar Denizi üzerinden Bakü'ye getirmişti.²⁶ Buna ek olarak, 1918 yılının Mart ayında Rusya Halk Komiserleri Sovyeti Moskova Askerî Daire Komutanı'na Bakü'ye bir tugay, iki uçak, üç zırhlı araba ve 5 bin tüfek göndermek konusunda emir vermişti. Moskova'dan gönderilen silah ve mühimmat Nisan ayında Astrahan üzerinden Bakü'ye ulaştırılmıştı.²⁷

Siyasî bakışları farklı olmakla beraber, Bakü'de faaliyette olan tüm Rus ve Ermeni parti ve örgütler şehirdeki Müslüman ahaliye karşı tek çatı altında birleşmişti. Taşnaksütyun Partisi ile Ermeni Milli Şurası Ter-Gazaryan ve Y. Ter-Mikaelyan'dan oluşan temsilcileri ile Müsavat Partisi ile Müslüman Milli Şurası'nın E. M. Topçubaşov'un başkanlığındaki temsilcileri ile görüşmeler yaparak, Bakü'de Bolşevik Hükümeti'ne karşı Müsavat-Taşnak Hükümeti'nin oluşturulması konusunda anlaşmaya varmaya çalışmışlardı.²⁸ Fakat görüşmeler politik adım olarak algılandığı için Müsavatçılar onların bu önerilerini geri çevirmişlerdi. Müsavatçılar ise bunun aksini uygulamaya çalışıp, Bakü'yü bağımsız Azerbaycan'ın başkenti yapmak istiyorlardı.²⁹ Bu politik adımı engellemeği amaç edinen S. Şaumyan ise "Büyük Ermenistan" ideleri taşıyan Taşnaksütyun Partisi ile prensipte ittifak kurmuştu. Böyle bir ortamda Bakülü Menşevikler'in lideri G. Ayollo Bakü Sovyeti'ni savunduğunu açıkladı. Eserlerin lideri S. Saakyan ise Müslümanlara karşı savaşıacaklarını belirtti. Bolşeviklerden hoşlanmayan Kadetler bile "Rus politikası" için çaba sarf eden Bolşevikleri savunacaklarını açıkladılar. Uzun süre Menşeviklerle çatışma içinde olan Bolşeviklerin Menşevik, Eser, Kadet ve Taşnaklarla bir araya gelmesi sadece dinî ve etnik zeminde oluşan ihtilaf konusunda mümkün olmuştu.³⁰ Bu süreci müteakiben, 1918 yılının 30 Mart tarihinden 2 Nisan tarihine kadar devam eden olaylar esnasında Bakü şehrinde 12 binin üzerinde Müslüman Türk katledildi.³¹

26 İbrahimov, V. İ. Lenin, s. 221; *Azerbaycan Tarixi*, c. 3/1, s. 115.

27 İbrahimov, V. İ. Lenin, s. 231; *Azerbaycan Tarixi*, c. 3/1, s. 115.

28 *Azerbaycan Tarixi*, c. 3/1, s. 117.

29 S. Şaumyan, *Seçilmiş Eserleri*, Bakı: Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1978, c. 2, s. 260.

30 C. Hesenov, "1918-ci ilin Martı: Vetendaş Müharibesi, Yoxsa Türk-Müselman Soyqırımı?" *Azadlıq Gazetesi*, (31 mart 1994).

31 C. Hesenov. "1918-ci ilin Martı": *Azerbaycan Demokratik Respublikası (Tarix, İctimai-Siyasi ve Medeni Heyat)*, Bakı: Elm, 1992, s. 173; X. Memmedov, *Azerbaycan Xalqının Milli İstiqlal Mübarizəsi (XIX Yüzdilliyin Sonları – XX Yüzdilliyin Evvelleri)*, Bakı: Elm, 2005, s. 214; *Azerbaycan Tarixi*, c. 5, s. 302; A. İsgenderov, *1918-ci ilin Mart Qırğınının Tarixşünaslığı*, Bakı: Mütercim Neşriyyatı, 1997, s. 170.

Azerbaycan halkına karşı uygulanan bu soykırım olayı sadece Bakü ile sınırlı kalmadı ve Nisan ayından itibaren civar bölgelere de sıçradı. Bu süreçte Bakü Sovyeti'nin Bolşevik-Taşnak birlikleri T. Emirov, S. Lalayan ve Hamazasp komutanlığında Şamahı, Salyan, Kürdemir, Kuba ve Lenkeran bölgelerinde de Bakü'de uyguladıkları soykırımın tıpkısını uyguladılar. Konuyla ilgili 13 Nisan 1918 tarihinde Rusya Halk Komiserleri Sovyeti'ne gönderdiği raporunda S. Şaumyan şunları yazmaktaydı:

"Hem yerli Sovyet'in hem de Tiflis ve Sarıkamış'tan gelen Kafkas ordusunun imkanlarından faydalanarak Bakü'de 6 bin kişiden oluşan bir ordu kurabilmiştik. Taşnakların da 3-4 bin civarında ordusu vardı ki, bunun da yönetimi bizim elimizdeydi. Bu kuvvetlerin çatışmalara katılımı iç savaşa kısmen ulusal çatışma rengi vermişti. Ancak bunu önlemek mümkün değildi ve biz bilinçli olarak bunu görmezden geliyorduk. Aksi takdirde, Müsavatçılar zafere ulaşıydılar Bakü'yü Azerbaycan'ın başkenti ilan edip, şehirdeki tüm gayri milletleri silahsızlandırır ve mahvederlerdi."³²

S. Şaumyan'ın yukarıdaki raporundan yapılan alıntıdan da görüldüğü gibi, S. Şaumyan Azerbaycan'a özerklik verilmesine ek olarak Bakü'nün başkent yapılmasına asla müsamaha gösteremezdi. 2 Nisan tarihinde Çaparidze, Şaumyan'a yazdığı mektubunda Taşnekt'ten ve Kuzey'den kendilerine yardım geldiğini belirtirerek, yalnız bundan sonra Müslümanlara özerklik taahhüt edilebileceğini bildirirdi.³³ Mart katliamından sonra Bakü Sovyeti'nin toplantısında İ. Suhartsev Müsavatçıların yenilgiye uğradığını ve Osmanlı'nın Bakü cephesinin düştüğünü sevinçle belirtiyordu.³⁴ Ancak belirtmek gerekir ki, bu olay Azerbaycan Türklerinin azmini kıramadı ve özerklik olgusu bu olaydan sonra özgürlük mücadelesine dönüştü.

Şaumyan'ın başkanlık ettiği Bakü Sovyeti'nin Taşnaklarla birleşip Azerbaycan Türklerine karşı katliam uygulamaları ve Bakü'de iktidarı ele almalarına ilişkin haberler Rusya Halk Komiserleri Sovyeti'nin başkanı V. İ. Lenin tarafından büyük sevinçle karşılandı. 16 Nisan 1918 tarihinde 7 tanker petrol ile Astrahan'dan Moskova'ya giden Bakü Sovyeti temsilcisi Saak Ter-Gabrielyan, burada V. İ. Lenin tarafından samimiyetle karşılandı. Taraflar arasında yapılan görüşmelerde V. İ. Lenin Bakü Sovyeti'nin siyasetine hayran kaldığını belirtti ve Bakü proletaryasına hem maddi hem de manevi yardım yapacağı taahhüdünde bulundu.³⁵ Bundan dolayı Bakü Sovyeti'ni askerî açıdan güçlendirmek karara bağlandı ve Bakü'ye 5 bin tüfek, 2 milyon kurşun, 35 taraklı tüfek ve 4. Moskova seyyar tugayı gönderildi.³⁶

³² Şaumyan, *a.g.e.*, s. 260.

³³ *Azerbaycan Tarixi*, c. 5, s. 303-304; Hesenov, "1918-ci ilin Martı...", *Azadlıq Gazetesi*, (31 mart 1994).

³⁴ *Azerbaycan Tarixi*, c. 5, s. 304; Hesenov, "1918-ci ilin Martı...", *Azadlıq Gazetesi*, (31 mart 1994).

³⁵ *Bakinskiy Raboçiy Gazetesi* (30 Haziran 1918).

³⁶ *Azerbaycan Tarixi*, c. 3/1, s. 125.

Yukarıda bahsedilen askerî desteği edindikten sonra, Bakü Sovyeti S. Şaumyan başkanlığında Bakü Halk Komiserleri Sovyeti'ni oluşturdu. Bu kurum ise 1 Mayıs 1918 tarihinde açıkladığı bir beyanname ile Bolşevik Rusya'nın Azerbaycan'da temsilcisi konumunda doğrudan Moskova'ya bağlı olduğunu deklare etti. Bundan dolayı müteakip süreçte Bakü Halk Komiserleri Sovyeti'nin Rusya Halk Komiserleri Sovyeti Hükümeti ile sıkı ilişkiler içinde olacağı ve onun tüm karar ve fermanlarını uygulayacağı beyan edildi.³⁷ Bu karardan da gözüktüğü gibi, Bakü'de yönetimi ele alan Şaumyan tamamen Bolşevik Rusya tarafından yönlendirilmekteydi. Bu durum ise kuşkusuz Bakü petrolünün Bolşevik Rusya'nın elinde bulunması anlamına geliyordu.

Ekim devriminden sonra şiddetli bir iç savaş durumunda olan Bolşevik Rusya'da Bolşeviklerin zaferini temin etmek ve Birinci Dünya Savaşı'nda oluşan tahripleri onarabilmek için V. İ. Lenin Bakü petrolüne özel ilgi duymaktaydı. Bundan dolayı, kuruluşunun ilk gününden itibaren Bakü Sovyeti'nin karşısına petrol üretiminin millileştirilmesi ve Rusya'ya daha fazla petrol nakletme taleplerini koymuştu. Rusya Halk Komiserleri Sovyeti'nin 22 Mayıs 1918 tarihli kararında söz konusu duruma şöyle yer verilmekteydi: "... daha fazla petrol göndermek işi kayıtsız şartsız temin edilmelidir..."³⁸ 5 Haziran tarihinde petrol konusunu ilk sıraya koymayı Şaumyan'a öneren V. İ. Lenin³⁹, iki hafta sonra, yani 18 Haziran tarihinde Bakü Komiserliği'ne gönderdiği telgrafta ise şunları yazmaktaydı: "... Petrol ürünlerini Bakü'den Volga'ya taşımak için gereken tüm önlemleri alınız. Baş Petrol Komitesi'ne petrol sanayiinin durumuyla ilgili her gün bilgiler veriniz."⁴⁰ Tüm bu veriler iç savaş halinde bulunan Bolşevik Rusya'nın Bakü petrolüne ne denli büyük ölçekte ihtiyaç duyduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır.

28 Mayıs 1918 tarihinde Rusya Halk Komiserleri Sovyeti V. İ. Lenin'in önerisi ile petrol sanayiinin millileştirilmesi konusunda karar verdi.⁴¹ Söz konusu kararın kabulünü müteakiben, İ. V. Stalin Bakü'ye S. Şaumyan'a bir telgraf çekti. Adı geçen karar ve telgrafa binaen 1918 yılının 2-5 Haziran tarihleri arasında Bakü Halk Komiserleri Sovyeti Bakü petrol sanayisi ile Hazar ticaret donanmasının millileştirilmesi konusunda karar kabul etti.⁴² İngiltere ve Fransa devletlerinin yönlendirmesi ile İspanya, Hollanda, Norveç, Danimarka, İsviçre ve İran'ın Moskova'daki diplomatik temsilcilikleri bu karara itirazlarını bildirmelerine rağmen, onların çabaları Rusya'nın iç işlerine müdahale ola-

37 *İzvestiya Bakinskogo Soveta Gazetesi*, (1 Mayıs 1918).

38 *Bakinskiy Raboçiy Gazetesi*, (25 Mayıs 1918); Lenin, *a.g.e.*, s. 125.

39 Lenin, *a.g.e.*, s. 127.

40 *Vestnik Bakinskogo Sovnarkoma Gazetesi*, Sy. 1-2 (1918); Lenin, *a.g.e.*, s. 128.

41 İbrahimov, V. İ. Lenin, s. 240.

42 *Azerbaycanda Sosialist İnqilabının Qelebesi Uğrunda Bolşeviklerin Mübarizesi (Senedler ve Materiallar)*, s. 436-440; s. 446-450.

rak deklare edilip reddedildi.⁴³ Bakü'de ise söz konusu itirazları dikkate alan Baş Petrol Komitesi millileştirme işini geçici olarak durdurdu. Ancak ilerleyen günlerde V. İ. Lenin'in doğrudan müdahalesi ile bu karar ilga edildi.

Sonuç olarak, millileştirme adı altında Azerbaycan petrol sanayisinin 408 kurumu Bakü Halk Komiserleri Sovyeti'ne bağlı Halk Tasarrufatı Şurası'na devredildi. Bu şura ise söz konusu kurumlardan elde edilen petrolü V. İ. Lenin'in direktifleri doğrultusunda Rusya'ya nakletmeye başladı. Bu süreç kadar her gün Bakü'den Rusya'ya 600-700 put petrol taşınmaktaydı. Söz konusu kararın icrasının gerçekleşmeye başladığı Haziran 1918 tarihinden sonra ise bu rakam 1.3-1.4 milyon put (1 put = 16 kq) ulaştı. Temmuz ayında ise nakledilen petrol 2 milyon put ulaşmıştı. Bakü petrolü Rusya'ya Hazar-Volga yolu ile ulaştırılıyordu. Bu rota ile 1918 yılının Şubat ayında 26 bin put, Mart ayında 26.5 bin put, Nisan ayında 94 bin put, Mayıs ayında 182 bin put, Haziran ayında 466 bin put, Temmuz ayında ise 492 bin put petrol Rusya'ya nakledilmişti.⁴⁴ Belirtilen rakamlara dikkat edildiğinde, söz konusu direktiften sonra Rusya'ya nakledilen petrolün artış kaydettiği görülmektedir. Dolayısıyla millileştirme olgusu Bakü petrolünün Rusya'ya nakli anlamına geliyordu. Bu süreçte Bakü'den Bolşevik Rusya'ya yaklaşık 1.3 milyon ton petrol ve petrol ürünü nakledilmişti. Buna karşılık Bolşevik Rusya ise Bakü'yü elde tutabilmek için Bakü Sovyeti'ne para, askerî mühimmat ve askerî kadro göndermişti.

Kafkasya Seymi'nin çöküşünden sonra, 1918 yılının 28 Mayıs tarihinde Azerbaycan bağımsızlığını ilan edip bağımsız bir cumhuriyete dönüşünce, Rusya Halk Komiserleri Sovyeti ile Bakü Halk Komiserleri Sovyeti ülkenin bağımsızlığını tanımadı. Buna ek olarak, mümkün mertebede cumhuriyetin bağımsız faaliyetine engel olmaya çalıştılar. Hatta 6 Temmuz 1918 tarihinde Bakü Komitesi'nin Kara ve Deniz Kuvvetleri Komiseri G. N. Korganov Azerbaycan Milli Hükümeti'ni yenilgiye uğratmak için Gence üzerine saldırı emri verdi.⁴⁵

Kafkasya'da yeni kurulan Azerbaycan, Gürcüstan ve Ermenistan cumhuriyetlerinin kurulduğu coğrafyayı kendi sınırlarının bir parçası olarak gören Bolşevik Rusya, adı geçen devletlerin bağımsızlığını resmen kabullenmemişti. Bununla beraber, ilerleyen süreçte Rusya'daki iç savaştan dolayı oluşan yeni cumhuriyetlere müdahale etme imkanına da sahip değildi. Bundan dolayı Kafkasya'da vuku bulan olaylarla geçici olarak sessiz kalıyor ve daha ziyade diplomatik ve askerî çabalarını kendisi için özel öneme sahip Bakü'yü

⁴³ *Azerbaycan Tarixi*, c. 5, s. 312-313.

⁴⁴ İbrahimov, *Azerbaycan Zehmetkeşlerinin Sosialist İnkılabı Uğrunda Mübarizesi*, s. 401; *Azerbaycan Tarixi*, c. 3/1, s. 147; N. Maksvell, "Azerbaycan Demokratik Hükümetinin Siyasetinde Neft Meselesi (1918-1920-ci iller)", *Azerbaycan Neft Senayesi Tarixine Dair Birinci Beynelxalq Konfrans*, Hyuston., 1997, s. 40.

⁴⁵ Hesenov, *Azerbaycan Beynelxalq Münasibetler Sisteminde*, s. 106.

Qası

Akademik
Bakış

149

Cilt 2, Sayı 3
Kış 2008

elde tutmak için sarf ediyordu. Ancak ilerleyen süreçte meydana gelen olaylar yüzünden Bolşevikler "Rusya'nın en önemli şehirlerinden biri olarak kabul ettikleri" Bakü'yü terk etmek zorunda kaldılar.⁴⁶ Çünkü bahsedilen dönemde Kafkas İslam Ordusu'nun Kafkasya hareketi sonunda Bakü şehri Bolşevik, Eser, Menşevik ve Taşnaklardan temizlenerek, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin mustakbel başkenti özgürlüğüne kavuşturulmuştu.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

ATASE, K. 152, D. 376-681, F. 9; A. 4-3671, K. 2909, D. 452-17, F. 2-77; A. 4-3671, K. 2921, D. 511, F. 1-74; A. 4-3671, K. 2921, D. 511, F. 1-100; A. 5-5649, K. 3939, D. 153, F.5.

BOA, HR.HMŞ.İŞO, No. 106/8

Dokumenti Vneşney Politiki SSSR, Moskva: Gospolitizdat, 1959, c. 1.

Dokumenti i Materialı po Vneşney Politiki Zakafkazii i Gruzii, Tiflis: 1919.

Gazeteler

Bakinskiy Raboçiy Gazetesi (25 Mayıs 1918); (30 Haziran 1918).

Hesenov, C., "1918-ci ilin Martı: Vetendaş Müharibesi, Yoxsa Türk-Müselman Soyqırımı?" *Azadlıq Gazetesi* (31 Mart 1994).

İzvestiya Bakinskogo Soveta Gazetesi (1 Mayıs 1918).

Vestnik Bakinskogo Sovnarkoma Gazetesi, Sy. 1-2 (1918).

Kitap ve Makaleler

AFANASYAN, S., *L'Armenie L'Azerbaidjan Et La Georgie De L'Independence a'L'Instauration Du Pouvoir Sovietique (1917-1923)*, Paris: 1981.

Azerbaycan Demokratik Respublikası (tarix, ictimai-siyasi ve medeni heyat), Bakı: Elm, 1992.

Azerbaycanda Sosialist İnqilabının Qelebesi Uğrunda Bolşeviklerin Mübarizesi (Senedler ve materiallar): 1917-1918-ci iller, Haz. Z. İbrahimov, Bakı: Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1960.

Azerbaycan Tarixi, 7 ciltde, V cilt (1900-1920 yıllar), Bakı: Elm, 2001.

BALAEV, A., *Azerbaydjanskoe naçionalno-demokratiçeskoe dvijenie 1917-1918 gg.*, Bakı: Elm, 1990.

BAYKARA, H., *Azerbaycan İstiqlal Mübarizesi Tarixi*, Bakı: Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1992.

ÇIRAQZADE, V., *İstiqlal Yollarında*, Bakı: Azərneşr, 1998.

HESENOV, C., *Azerbaycan Beynelxalq Münasibetler sisteminde*, Bakı: Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1993.

HESENOV, H., *Neriman Nerimanovun Milli Dövlətçilik Baxışları ve Fealiyyeti*, Bakı: Elm, 2005.

HOVANNISIAN, R.G., *Armenia On The Road to Independence 1918*, Los Angeles: Berkeley, 1967.

46 *Dokumenti vneşney politiki SSSR*, Moskva: Gospolitizdat, 1959, c. 1, s. 490-491.

- İBRAHİMOV, Z., *Sosialist İnqilabı Uğrunda Azerbaycan Zehmetkeşlerinin Mübarizesi*, Bakı: Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1957.
- İBRAHİMOV, Z., V. İ. *Lenin ve Azerbaycanda Sosialist İnqilabının Qələbesi*, Bakı: Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1970.
- İSGENDEROV A., *1918-ci ilin Mart Qırğınının Tarixşünaslığı*, Bakı: Mütercim Neşriyyatı, 1997.
- KADIŞEV, A. B., *İntervençiya i Grajdanskaya Voyna v Zakavkaze*, Moskva: Qospolitizdat, 1960.
- KAZEMZADEH, F., *The Struggle For Transcaucasia (1917-1921)*, New York: 1951.
- KURAT, A. N., *Türkiye ve Rusya*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- QASIMOV, M., *Birinci Dünya Müharibesi Böyük Dövlətlərin Azerbaycan Siyaseti*, c. 2, Bakı: Adiloğlu Neşriyyatı, 2001.
- LENİN, V. İ., *Azerbaycan Haqqında*, Bakı: Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1970.
- MAKSVELL, N., "Azerbaycan Demokratik Hökumətinin Siyasetində Neft Meselesi (1918-1920-ci illər)", *Azerbaycan Neft Sənayesi Tarixinə Dair Birinci Beynəlxalq Konfrans*, Hyuston: 1997.
- MEMMEDOV, X., *Azerbaycan Xalqının Milli İstiqlal Mübarizesi (XIX Yüzdilliyin Sonları – XX Yüzdilliyin Evvəlləri)*, Bakı: Elm, 2005.
- RESULZADE, M.E., *Azerbaycan Cümhuriyyəti*, (Neşre hazırlayan Asif Rüstəmov), Bakı: Elm, 1990.
- SPIRİN, L.M., "İtogi vıborov vo Vserossiyskoe Uçreditelnoe Sobranie po Azerbaydjanu", *İzv., AN Azerb. Seriya istorii, filosofii i prava*, Sy. 2 (1988).
- SÜNBÜL, T., *Azerbaycan Dosyası*, Ankara: Kök Yayınları, 1990.
- SWIETOCHOWCKI, T., *Müslüman Cemaatən Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1988.
- ŞAHVERDİYEV, E., "Osmanlı-Transqafqaz Münasibətlerinde Azerbaycan Geostateji Amilinin Yeri ve Rolu (Trabzon-Batım Sülh Konfransları Dövründə)", *Tarix ve Onun Problemləri*, Sy. 2 (Bakı 2001) ss. 60-63.
- ŞAUMYAN, S., *Seçilmiş Eserləri*, c. 2, Bakı: Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1978.
- Zaqafqaziya Seyminin Müsəlman Fraksiyası ve Azerbaycan Milli Şurası İclaslarının Protokolları: 1918-ci il* (Azerbaycan Respublikası Milli Arşivlər İdaresesi, Mesul red: A.E.Paşayev), Bakı: "Adiloğlu" Yayınevi, 2006.

Qası

Akademik
Bakış

151

Cilt 2, Sayı 3
Kış 2008